

**Qafarova Səməngül Hüsi qızı³⁷
AZƏRBAYCAN UŞAQ NƏSRİNİN İNKİŞAF YOLLARI**

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı XIX əsrin 70-80-ci illərdə müəyyən inkişaf yoluna qədəm qoydu, desək, səhv etmərik. Bu dövrdə yeni məktəb uğrunda aparılan mübarizə uşaq ədəbiyyatı uğrunda mübarizə ilə üst-üstə düşdü. Hər iki sahədə paralel şəkildə və qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edərək səmərəli nəticələr əldə edildi. Bu zaman çap olunmuş dərsliklər və toplular daha qənaətbəxş hesab olunurdu. XIX əsrin 80-ci illərindən mətbuat maarif, dərslik məsələləri ilə bağlı meydana çıxan ana dilinin təmizliyi, saflığı, kütləvi inkişafı uğrunda mübarizə məhz XX əsrin ilk onilliyində öz bəhrəsini verirdi.

Milli dil - ana dili problemi milli inkişafı milli özünütanıma kontekstində götürülür, Azərbaycan xalqının öz milli varlığına dərin köklərlə bağlı olan maarifpərvər və demokratik əhvali-ruhiyyəli ziyalıları ana dilinin hər vasitə ilə inkişafı və təşəkkülü uğrunda mübarizə aparırdılar. Ana dili uğrunda aparılan mübarizə xalqın milli mənlilik şüurunun yüksəldiyini göstərən cəhət idi. Ziyalıların hadisələrə milli mənafe baxımından yanaşması, milli dilin inkişafı üçün mənəvi psixoloji şərait yaradırdı. Milli dilin inkişafına şərait yaradan əsas amillərdən biri də, ana dili ibtidai məktəb uğrunda mübarizənin güclənməsi idi. Aparılan mübarizənin nəticəsində ibtidai məktəb şəbəkələri genişlənməyə başladı, burada dərslərin ana dilində keçirilməsinə nail oldu. Bu da ana dili məktəblərdə oxu materiallarına ciddi ehtiyac yaratdı. Qarşıya bir çox çətinliklər çıxardı, əsrlər boyu uşaqlar üçün oxu materialları kimi istifadə olunan bir çox didaktik məzmunlu əsərlər uşaqların mənəvi-psixoloji tələblərini, yaş və maraq dairələrini nəzərə almadığı üçün yarırsız hesab olunmağa başladı.

Məktəblərdə ana dilinin əsas fənn kimi keçirilməsi və buna kifayət qədər saat ayrılması uşaqların təlim və tərbiyəsinə müsbət təsir göstərə biləcək bədii qiraət materialları yaratmaq zərurətini ortaya atırdı. 1875-ci ildən nəşrə başlayan ilk milli mətbuat orqanı “Əkinçi” Azərbaycan maarifçilərinin o zaman üçün əsas ideya tribunası oldu. “Əkinçi” iki cəhətdən təqdirəlayiq iş görürdü: birinci cəhət qəzetin bütün gücü realist ədəbiyyat uğrunda apardığı mübarizə ilə bağlıdır. Digər tərəfdən isə qəzet realist ədəbiyyatın tərkib hissəsi kimi həm də realist uşaq ədəbiyyatını yaratmaq işinə xüsusi diqqət edir. Qəzet uşaqların dərsdən sonra oxuması üçün mütləq kitablarının da yoxluğunu nəzərə çatdırır və zərurəti dönə-dönə qeyd edirdi.

“Əkinçi” qəzetinin qiraət materiallarına qarşı olan etirazı “Ziya” qəzetində də öz əksini tapırdı. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafına göstərdiyi təsir baxımından “Kəşkül” qəzetinin xidmətləri ayrıca qeyd edilməlidir. “Əkinçi” və “Ziya” qəzetləri mövcud qiraət materiallarını yarırsız hesab edirdi, amma “Kəşkül” bu sahədə əməli fəaliyyət göstərirdi. Şərq və Qərb ədəbiyyatının bəzi nümunələrini dilimizə çevirir, qəzetin səhifələrində çap etdirirdi. Digər tərəfdən isə bizim şairlərə nümunə kimi göstərir və onları millət balaları üçün bu tipli əsərlər yazmağa sövq edirdi. XX əsrin əvvəlləri üçün mübarizə və təkliflərin hüdudu genişləndi, mənası daha tutumlu məziyyət kəsb etdi. Lakin ədəbi-pedaqoji iqlim nə qədər dəyişsə, saflaşsa da təcrübənin azlığı istər-istəməz özünü göstərirdi. Tam mütərəqqi mövqedə dayanan ziyalıların özləri də bəzi dillərə məxsus xüsusiyyətləri dilimizə gətirirdilər, təsir altına düşürdülər. Məsələn: M.Mahmudbəyov və A.Səhhətin “Türk ədəbiyyatına ilk qədəm”, R.Əfəndizadənin “Türk qiraəti”, A.Şaiqin “Türk qiraəti” kitabı belə nümunələrdəndir [Məmmədov E., 1977].

XIX əsr Azərbaycan xalqının həyatında mühüm ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni və pedaqoji hadisələri ilə fərqlənir.

Yeni dünyəvi məktəblərin açılması, məktəb və maarif hərəkətinin canlanması xalqın həyatında daha əhəmiyyətli mənə kəsb etdi. Bir sıra xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının təşəkkül taleyi də yeni pedaqoji həyatla sıx surətdə bağlıdır. 1829-cu ilin avqustun 2-də Zaqafqaziya məktəblərinin ilk nizamnaməsi təsdiq edildi və bununla Azərbaycanda Avropa tipində məktəblər açmağın rəsmi tarixi başlandı. Həmin məktəblərin tədris planına bir fənn kimi Azərbaycan dili də daxil edilmişdi, əsrin son rübündə rəvac tapan “rus-müsəlman” və ana dili məktəbləri isə ictimai - mədəni və pedaqoji aləmdə misilsiz mütərəqqi nəticələr doğurdu. Hökumətin 1870-ci ildə təhsil haqqında qaydalarla bağlı qərarından sonra ilk dəfə 1875-ci ildə Qazax qəzasının Salahlı kəndində “rus-müsəlman” məktəbi fəaliyyətə başladı. Çox keçmədən Bakıda belə məktəblərin sayı 10-a çatdı, əsrin sonuna doğru Şuşada, Gəncədə, Şamaxıda, İrəvanda belə məktəblərin sayı getdikcə çoxalmağa başladı. Ana dili məktəblərinin yaranmasında Azərbaycan ziyalılarının böyük əməyi və zəhməti olmuşdur. S.Ə.Şirvaninin Şamaxıda, S.Vəlibəyovun, M.Nəvvabın Şuşada, M.T.Sidqinin Ordubadda (“Əxtər”), Naxçıvanda, Məşədi Molla İsmayıl Kazımovun İrəvanda açdıqları ana dili məktəbləri pedaqoji həyatda növbəti və həm də çox əhəmiyyətli nailiyyəti idi. Yeni quruluşda, yeni tiptə məktəblərin açılan qapıları Azərbaycanın öz pedaqoji keçmişi ilə vidalaşmasında mühüm rol oynadı. Orta əsrlərin uzunömürlü pedaqoji mühitində hökmran olan ərəb-fars dilləri Azərbaycan dilində təhsil və ana dilinin tədrisi xalqın ixtiyarından çıxmışdı. Buna görə də ana dilində nə bir dərslik, nə də yazılı ədəbiyyat, bilavasitə uşaqlar üçün bədii əsərlər yox səviyyəsində idi. Sanki qələm susmuş və bilavasitə uşaqlar üçün bədii sərvət yaranmaqdan ötrü fürsət düşməmişdi. Rus dilində açılmış qəza məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi isə uşaq ədəbiyyatı yaratmağın kəskin tələbçisi və yaradıcısı yox, yalnız təkanverici və müjdəçisi ola bildi. Çünki milli ədəbiyyat yalnız milli dildə yazılmış kitablarda rəvac tapa bilirdi. Hökumət üçün Azərbaycan dilində - müstəmləkə xalqının dilində dərslik və kitabların yaradılması qətiyyətli maraqlı deyildi. Bunun üçün təxirəsalınmaz və qətiyyətli addımlar atmaq lazım idi. O mənada ki, tədris olunan predmet üçün proqram, tədris vəsaiti, dərslik və kitablar tələb olunurdu. Uşaq ədəbiyyatının yaranması üçün ana dilində yaradılacaq dərsliklərə böyük ümid bağlamaq olardı, əlbəttə, bu dərsliklərin özü də tez və asan başa gəlmədi. S.Ə.Şirvaninin 1878-ci ildə hazırladığı, lakin çap etdirə bilmədiyi “Rəbiül-ətfal”

³⁷ Bakı Slavyan Universitetinin dosenti, GulHusu01@gmail.com

kitabına qədər cəmi iki vəsaiti - Demytyevin “Əlifba”, “İlk oxu üçün təmsillər və povestlər” və M.Ş.Vazeh, İ.Qriqoryevin 1850-ci ildə tərtib etdikləri “Kitabi - türki” dərsliyi var idi. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını, həm də yeni tipli məktəbin ehtiyacı doğurmuş və onun yaranmasını zəruri etmiş, pedaqoji həyatın tərəqqisi ilə uşaq ədəbiyyatının yüksəlişi mütənəsb ahənglə paralel şəkildə inkişaf etmişdir. Ana dilində uşaqlar üçün kitabların nəşri sahəsində çox ləng və zəif addımlar atılmışdır. Lakin yaxşı cəhət burası idi ki, xalqın mədəni-pedaqoji tarixində belə bir təşəbbüsün bünövrəsi qoyulmuşdur. Çarizm siyasəti hər vaxtlə Azərbaycanın maarif və təhsil sistemində ciddi bir etinasızlıq göstərirdi. Rus dilində olan məktəblərdə ana dilinə həftədə cəmi iki saat vaxt verilmişdir. Dövlətin əsarət altına aldığı xalqın dilinin tədrisində laqeydliyi nəticəsində istər keçən əsrin 30-40-cı illərində, istərsə də daha sonralar bəzi məktəblərdə türk dilinin varlığı yoxluğuna bərabər idi [Hacıyev A., 1989]. Hökumət Azərbaycanda ədəbiyyat yaratmaq, mədəniyyət yaymaq arzusunda və xalqın övladları üçün heç bir mənəvi sərvət yaratmaq niyyətində deyildi. Onların istəyindən asılı olmayaraq irəliyə doğru böyük bir addım atılmışdı. Ana dili istər-istəməz mədəni-pedaqoji səhnəyə daxil olmuşdu. Bu, uşaq ədəbiyyatının yaranmasının ilkin şərtləri idi. Lakin həmin ədəbiyyatın təşəkkülü üçün bundan əlavə oxucu auditoriyası yaranmalı, nəhayət bu işin əzabına qatlaşa bilən, onun öhdəsindən gələ bilən istedad da meydana çıxmalı idi. Ana dilində kitabların nəşri üçün məkənin mövcudluğu da bu işə təsirsiz qala bilməzdi. XIX əsrin ortalarında Azərbaycan ədəbi-mədəni və pedaqoji həyatı uşaq ədəbiyyatına münasibətdə belə bir keçid dövrünü yaşayırdı.

70-ci illərdən etibarən ölkə özünün mədəni təsərrüfatında, maarif həyatında intensiv inkişaf dövrünə qədəm qoyur. Milli mətbuat və teatrın təşəkkül tarixi də həmin onilliyin payına düşür. Ana dili və rus-müsəlman məktəblərinin açılması, ana dili tədrisinin genişlənməsi və bununla bağlı dövrün zərurəti nəticəsində yeni tipli məktəbin partası arxasında əyləşən kiçik yaşlılar - sabahın vətəndaşı, xalqın gələcəyi olmağa hazırlaşanlar həyat və bilik öyrənmək, mənəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün məhz öz dillərində bədii sərvət tələb edirlər. Tələbi başa düşən, onun qeydinə qala bilən doğma dilini sevib bütün varlığı ilə onun inkişafına çalışan ziyalı və bədii istedad sahiblərinin də yetişməsi sayəsində tələbin ödənilməsi üçün daha gözləmək lazım gəlmirdi. 70-80-ci illərdə S.Ə.Şirvani və onun ardınca A.O.Çernyayevski, S.Vəlibəyov, H.Qaradaği, C.Ünsizadə, F.Köçərli, R.Əfəndiyev, M.Ə.Növrəs, Ə.Nəzmi, A.Şaiq, S.Ə.Şirvani, S.S.Axundov, A.Səhhət, İ.Musabəyov, Y.V.Çəmənəminli, A.Divanbəyoglu, H.Cavid, Əli Fəhmi, T.Şahbazi, M.S.Orudbadi, Ə.Məmmədşanlı, M.C.Paşayev və b. uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında, inkişafında böyük əməli və nəzəri işlər görürlər.

XIX əsrin ikinci yarısı xalqın həyatında bir-birindən əhəmiyyətli, bir-birindən əlamətdar ədəbi-mədəni hadisələrlə zəngindir. Elə bil ki, müasir mədəni dünyaya çatmaq üçün bütün gücü birdən-birə səfərbərliyə almaq, geniş miqyaslı ədəbi-mədəni yürüşə başlamaq lazım gəlmişdi. “Şərq, xarakteri dram yaratmış”- fikrini Hegel söyləməklə inkişafa qiymət vermişdi. Realist nəsrin bünövrəsi qoyulmuş, milli teatr, milli mətbuat, milli məktəblər yaradılmış, dram, faciə, komediya, povest, roman, səyahətnamə janrlarının mükəmməl nümunələri meydana çıxmış, xalqın, vətənin və gənc nəslin taleyini düşünən, bunun üçün əməli tədbirlər görməyə çalışan fədakar ziyalı dəstəsi yetişmişdi.

Uşaq ədəbiyyatı da mədəni-tarixi inkişafın məhz belə bir coşğun çağında dirçəlməyə başladı, pərvəriş tapdı. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında tam, yetkin milli orijinal keyfiyyətə malik olmaq mənasında poeziyanın təşəkkül tarixi zamanca nəsr qabaqladı. Bunun müəyyən səbəbləri var idi. Çünki, Azərbaycanda nəsr hələlik elə zəngin təcrübəyə, qədim keçmişə malik deyildi, halbuki, poeziyanın çoxəsrlilik tarixi şərəfli ənənələri var idi. Elə uşaq ədəbiyyatını əməli şəkildə yarananların özləri də fitrətən yazıçı yox, şair idilər. Bu, uşaq nəsrinin təşəkkül taleyində də öz rolunu ifa etməli oldu.

Uşaq ədəbiyyatının 80-ci illərdən başlayaraq 1905-ci ilə qədərki təxminən iyirmi beş illik dövrdə inkişafını ləngidən əsas səbəblərdən biri də uşaq əsərlərinin nəşri ilə əlaqədar qarşıya çıxan çətinliklər idi. Bir dənə də uşaq mətbuatının olmaması, min bir əziyyətlə yazılmış dərsliklər və qiraət kitablarının özü belə məhdud miqdarda və həm də böyük çətinliklərdən sonra nəşr olunurdu. 1905-1907-ci illər inqilabı ərəfəsində və ondan sonrakı dövrdə vəziyyət nisbətən dəyişdi. Çünki hər yerdə olduğu kimi Azərbaycanda da milli dil uğrunda mübarizə qığılcımları görünürdü. Hələ XIX əsrin 90-cı illərindən meydana çıxan, ana dilinin saflığı, təmizliyi və kütləvi inkişafı uğrunda aparılan mübarizə, məhz XX əsrin ilk onilliyində öz əməli bəhrəsini göstərdi. Azərbaycan xalqının öz milli varlığının dərin köklərlə bağlı olan maarifpərvər və demokratik əhvali-ruhiyyəli ziyalıları ana dilinin hər vasitə ilə inkişafı uğrunda mübarizəni davam etdirdilər. Ana dili uğrunda aparılan mübarizə xalqın milli mənlük şüurunun yüksəldiyini göstərən cəhət idi. Ziyalıların hadisələrə milli mənafe baxımında yanaşmağı, milli dilin inkişafına münbit şərait yaradırdı. Milli dilin inkişafına şərait yaranan əsas amillərdən biri də ana dilli ibtidai məktəb uğrunda mübarizələrin nəticəsində ibtidai məktəb şəbəkələri genişlənməyə başlaması idi. Burada ana dilində dərslərin keçilməsinə nail olundu. Ədəbiyyat uşaq aləminin ayrılmaz bir hissəsidir. Gerçəkliyi bədii vasitə ilə təcəssüm etdirən həyat və həyat sınaqlarından üzüağ çıxmaq üçün ən mühüm vasitə olan ədəbiyyatdır. İnsanın dünyagörüşünü formalaşdıran, estetik hissələri tərbiyə edən uşaq ədəbiyyatıdır. O zaman insanda dünya duyumu formalaşır, vətəndaşlıq mövqeyinin simasını yaranır. Ədəbiyyat da öz növbəsində bu məzmunlu, cazibədar, parlaq varlıq olan dünyanı uşaqların öz dili ilə anlatmağa borcludur. Əlbəttə, tədqiqatçılarımızın əsərlərini, qeydlərini nəzərdən keçirəndə müxtəlif fikirlərlə tanış oluruq. Hər kəs öz fikrinin dəqiq və düzgünlüyünü qeyd edir, müxtəlif mülahizələr, sitatlar irəli sürürlər. Amma belə qənaətə gəlmək olur ki, uşaqlar nə vaxt bu dünyada yaranıbsa, elə uşaq ədəbiyyatı da o vaxtdan yaranıbdır. Çünki uşaqları sevmək, əzizləmək, laylay çalmaq, ovutmaq məgər uşaq ədəbiyyatı deyil?! Elə buna görə də Y.Brandis dünya ədəbiyyatında uşaq ədəbiyyatının təşəkkül tarixini birbaşa Ezopun təmsillərindən başladıcını göstərirdi [Orucəliyev S. 2004].

Biz uşaq ədəbiyyatını iki mövqedən izah etsək daha doğru olar: 1) uşaqlara oxunan ədəbiyyat, 2) uşaqların oxuduğu ədəbiyyat. Bu baxımdan uşaqlara oxunan əsərlərin tarixi bir neçə əsr əvvələ gedib çıxırsa, sistemli, spesifik cəhətlərə malik,

zamanın nəbzini nəzəri, müasir inkişaf səviyyəsi cəhətdən tamamlayan uşaq ədəbiyyatı XIX əsrin son rübündə təşəkkül tapır. Dünya xalqlarında olduğu kimi Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının da təşəkkül tadeyi də yeni pedaqoji həyatla sıx surətdə bağlıdır.

Dünyəvi məktəblərin yaranması ilə orta əsrlərin uzunömürlü tərbiyə və təhsil sisteminin, pedaqoji prosesin kristal ənənəsinin sınıması, yeni dövrün uyğunluqları baxımından maarif və məktəb qaydalarının həyata keçirilməsi Azərbaycan xalqının həyatında böyük tarixi-mədəni hadisə hesab oluna bilər. Xalqın pedaqoji həyatında baş verən əhəmiyyətli cəhət də bu idi. Pedaqoji həyatın tərəqqisi ilə uşaq ədəbiyyatının yüksəlişi mütənəsb ahənglə, paralel şəkildə inkişaf etmişdir. Ona görə ki, uşaq ədəbiyyatı həm də yeni tipli məktəbin ehtiyacından yaranmışdı və təşəkkülündə təkanverici qüvvə isə məktəblərdə ana dilinin tədrisi olmuşdu. Orta əsrlərin pedaqoji mühitində hökmran olan ərəb-fars dilləri və o dildə tədris olunan bədii və qiraət əsərləri sıradan çıxmışdır. Ona görə də Azərbaycan dilində tədris vəsaitləri yox dərəcəsində idi. Ziyalılar, qələm sahibləri uşaqlar üçün bədii sərvət yaratmaq fikrində olsalar da, tələsməmişlər, müəyyən fürsət gözləmişlər. Uşaq ədəbiyyatının yaranması üçün yaradılacaq dərslərə böyük ümid bağlamaq olardı. Rus dilində açılmış qəza məktəbləri və orada istifadə olunan dərslilər, ana dilli məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi, ana dilində uşaq ədəbiyyatı yaratmağın təkanvericisi və müjdəçisi ola bilərdi. Çünki milli ədəbiyyat, yalnız milli dildə yazılmış kitablarda rəvac tapmalı idi. Çarizm üçün bu dilin inkişafı və ya bu dildə ədəbiyyatın yaranması qətiyyətlə maraqlı deyildi. Bunun üçün maarifçi-ziyalıların qətiyyəti, mübarizliyi lazım idi. Ana dilində uşaqlar üçün kitabların nəşri sahəsində çox ləng və zəif addımlar atılırdı. Ən yaxşı cəhət elə bu zəif də olsa bu addımın atılması idi. Bunu isə yalnız vətəndaş ziyalı və sənətkarlar edə bilərdi. Bu uşaq ədəbiyyatının yaradılmasının ilkin şərtləri idi. Ən ali şərtlərdən biri də bui şin əziyyətinə qatlaşa bilənlərin meydana çıxması idi. Yəni doğma dili sevib onun qeydinə qalan, bir də bu tələbi başa düşən bədii istedad sahiblərinə böyük ehtiyac duyulurdu. Bu illərdə ölkə özünün mədəni və maarif həyatında daha məhsuldar və intensiv inkişaf dövrünə qədəm qoyurdu. Milli mətbuatın və teatrın təşəkkül tarixi də həmin illərin payına düşür. Xalqın həyatında bir-birindən əhəmiyyətli ədəbi-mədəni hadisələrin zənginliyi, sanki ədəbi-mədəni yürüşə başlamaq lazım gəldiyini bürüzə vermişdi. Realist nəsrin bünövrəsi qoyulmuşdu.

Azərbaycan və rus uşaq ədəbiyyatının aparıcı, mükəmməl sahələrindən bildiyimiz kimi, uşaq nəsridir. Nəsr ədəbiyyatımızın nisbətən cavan janrıdır. Poeziyanın tarixi qədim olduğu halda nəsr əsasən, XIX əsrdə yaranmışdır. XIX əsrin II yarısından etibarən, Azərbaycan realist nəsrini milli ədəbi prosesin çox qüvvətli hissəsini ifadə etmişdir. Yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan nəsrini, milli həyatın xarakterik ənənələrini yaratmaq əzmi uğrunda mübarizəni gücləndirmişdi. A.Şaiq, C.Məmmədquluzadə, S.S.Axundov uşaq nəsrini öncül janra çevirməyə çalışmışlar. Onlar milli gerçəkliyi hərtərəfli əks etməyə imkan verən realist təhkiyə janrını formalaşdırmağa başlamışlar. Uşaq nəsrini iki yolla öyrədilir: birinci sinif şəraitində, ikinci mütaliə yolu ilə. Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq nəsrinin təşəkkülü ədəbiyyatın maarifçilik vəzifələri ilə əsaslanır. Gələcəyin, gənc nəslin tərbiyəsində, yenilik ruhunda böyüməsində əsas qüvvədir.

Uşaq nəsrini, müasir ziyalı insanın yaranmasından irəli gələn vəzifələri tam həyata keçirməyə çalışır. Burada yüksək əxlaqi zövq, mətinlik, mübarizlik, qorxmazlıq ruhu aşılaman ictimai-tərbiyəvi kitablarda böyük rol oynayır. Uşaq nəsrini, klassik mənəvi ənənəni davam etdirməklə, xalq həyatını daha dolğun, hərtərəfli işıqlandıraraq, mənəvi-estetik, ideya məfkurəvi tərbiyə məktəbinə çevrilmişdir. Uşaq nəsrini həm də başqa elmlərlə təmasda inkişaf edir. Bu elmlərdən – pedaqogika, psixologiya, etika, estetika, incəsənət, təbabət, dəqiq elmlərdən və s. istifadə etməklə uşaq nəsrinə hardasa, fayda verir. Bu elmlərsiz uşaq nəsrini bəsit və məzmunuzdur. Bu nəslin inkişaf edib bir mənəbə, kamala çatmasında hər birinin özünəməxsus faydası vardır. Bu onların bəşəriyyətin qabaqcıl ideyaları ilə tanış olmağa imkan verir. Uşaq qəlbinə yol tapmaq, onu həyatın tələb etdiyi kimi, sədaqətli, təmənənsiz və s. şəkildə böyüməsinə yardımçı olmaq tapıntısıdır. Məna gözəlliyindən, yüksək əxlaqi fikir və məzmunundan məhrum olan əsər, uşağın mənəvi tərbiyəsində necə təsir göstərə bilər?! Məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqların tərbiyəsində rol oynaya biləcək vətənin, xalqın tarixi keçmişinə, qanlı-qadali illərinə bələd olması, bu kimi işlərin həyat yolu haqqında məlumatın verilməsi, həm də bu kimi əsərlərin dil və məzmun etibarını ilə uşaqların təfəkkür səviyyəsinə, ruhuna uyğun gəlməsi də vacibdir.

Dərin idraki əhəmiyyətə və estetik gözəlliyə malik olması tələb edilən uşaq ədəbiyyatı, həm də qabaqcıl dünya ədəbiyyatının seçmə nümunələrindən istifadə edərək zənginləşmişdir. Uşaq ədəbiyyatının yayılması, təsir dairəsi, mədəni əlaqəsi misli görünməmiş dərəcədə onun zənginləşməsi üçün zəmin yaratmışdır.

Bir xalqı digəri ilə yaxınlaşdırən, yalnız iqtisadi-siyasi amillərdən başqa mənəvi yaxınlıq da var. Dostlaşmaq və doğmalaşmaq kimi mənəvi amilləri yaradan ədəbiyyatdır. Bu mənada, həm də uşaq ədəbiyyatı xalqımızı tanıtmış və sevdirmişdir [Vəfəli A. 1972]. Bəşər mədəniyyətinin ən nadir nümunələri XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq dilimizə tərcümə edilərək, milli mədəniyyətimizin xəzinəsinə daxil edilmişdir. Bunlarda bütün dünyada məşhur olan bir çox xalqlar Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nümunələrini, nəsihatəmiz, ibratəmiz kəlamlarını, Şərq mədəniyyəti, Şərq aləmi haqqında geniş və zəngin bilik əldə etməyə imkan yaratmışdı. Həmçinin Qərb ölkələri ədəbiyyatının da nadir nümunələri uşaqların oxu imkanlarını genişləndirmişdi. XX əsrdən başlayaraq, mütərəqqi rus yazıçıların zəngin mündəricəli, uşaq ruhuna yaxın olan əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunub, dərslilərə daxil edildi. Bunlar Krilovun təmsilləri, A.S.Puşkinin nağılları, Lev Tolstoyun hekayələri, yalnız uşaq ədəbiyyatını deyil, həm də yeni mündəricəli Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirirdi.

İnqilabdan əvvəl məktəb dərslilərinə, qiraət kitablarına və uşaq mətbuatında V.A.Jukovski, H.M.Karamzindən, S.A.Krilovdan, A.S.Puşkindən, L.N.Tolstoydan, A.P.Çexovdan, A.S.Kuprindən, F.S.Tutaevdən, S.S.Turgenevdən və başqa rus sənətkarlarından tərcümələrə rast gəlirik.

ƏDƏBİYYAT:

1. Hacıyev A. Azərbaycan sovet uşaq nəsrini. Bakı, 1989.
2. Məmmədov E. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 1977.

3. Vəfəli A. Bədii ədəbiyyat – yeni nəslin tərbiyəsi. Azərbaycan jurnalı, №4, 1972.
4. Vurğun S. Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq – Böyük sənət uğrunda. Bakı, 1970.
5. Orucəliyev S. Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin təhlili və tədrisinin xüsusiyyətləri. Bakı, 2004.

Açar sözlər: *uşaq ədəbiyyatı, uşaq nəsr, milli uşaq nəsr, yeni məktəb/*

Key words: *children's literature, children's prose, national child prostitution, new school, new textbook.*

Ключевые слова: *детская литература, детская проза, национальная детская проза, новая школа, новый учебник.*

Development ways of Azerbaijan children's prose

Summary

The native language - the problem of mother tongue is taken in the context of the national development in the meaning of national self-determination, and the educated and democratic cunning intellectuals of the Azerbaijani people, deeply rooted in their native identity, were struggling for the development and improvement of their mother tongue. The struggle for mother tongue was an indication of the nation's native consciousness rising. The intellectuals' approach to the events from the point of view of national interest, created psychological conditions for the development of the national language. One of the main factors contributing to the development of the national language was the strengthening of the struggle for the mother tongue elementary school. As a result of the struggle, elementary school networks began to expand, where the lessons were taught in their mother tongue. This created a serious need for reading materials in mother tongue schools.

The opening of new secular schools, the revival of the school and the educational movement have become more important in the life of the people. As with some other nations, the fate of Azerbaijani children's literature is closely linked to new pedagogical life. On August 2, 1829, the first charter of the Transcaucasian schools was approved and the official history of opening European schools in Azerbaijan began. The Azerbaijani language was included as a subject in the curriculum of these schools, while Russian-Muslim and Native language schools had gained unprecedented progress in the socio-cultural and pedagogical world in the last quarter of the century. For the first time after the Government's decision on education in 1870, the Russian-Muslim school in Salahli village of Gazakh was opened in 1875. Soon the number of such schools in Baku reached 10, and by the end of the century, the number of such schools in the city of Shusha, Ganja, Shamakhi and Yerevan was gradually increasing. The Azerbaijani intellectuals were a great deal of work and effort in the establishment of mother tongue schools. The mother tongue schools opened in Shamakhi, S. Valibekov, M. Navvab in Shusha, M.T.Sidgy in Ordubad ("Akhtar") in Nakhchivan, Mashadi Molla Ismayil Kazimov in Yerevan and another important achievement in pedagogical life. In the new structure, the doors of the new type of schools played an important role in welcoming Azerbaijan with its pedagogical past. Arabic-Persian languages dominated by the long-term pedagogical environment of the Middle Ages, education in Azerbaijani and their mother tongue were out of the reach of the people.

Пути развития азербайджанской детской прозы

Резюме

Проблема национального – родного языка взята в контексте национального самосознания национального развития. Просвещенная и демократически настроенная интеллигенция азербайджанского народа, глубоко связанная с корнями своего национального существования, всеми средствами вела борьбу за развитие и образование родного языка. Борьба за родной язык была аспектом, свидетельствующим о подъеме национального самосознания народа. Подход интеллигенции к событиям с точки зрения национальных интересов создал морально-психологические условия для развития национального языка. Одним из основных факторов, способствовавших развитию национального языка, было усиление борьбы за создание начальной школы с родным языком. В результате проведенной борьбы начала расширяться сеть начальных школ, где удалось добиться проведения уроков на родном языке. Это также создало серьезную потребность в материалах для чтения в школах с родным языком. Открытие новых светских школ, возрождение школьного и просветительского движения имели все большее значение в жизни народа. Как и у ряда народов, судьба становления азербайджанской детской литературы тесно связана с новой педагогической жизнью. 2 августа 1829 года был утвержден первый устав закавказских школ, тем самым началась официальная история открытия в Азербайджане школ европейского типа. Азербайджанский язык был включен в учебный план этих школ, а “русско-мусульманские” и школы на родном языке, созданные в последней четверти века, принесли беспрецедентные результаты в общественно-культурной и педагогической сфере. Впервые после постановления правительства в 1870 году о правилах об образовании в 1875 году в селе Салахлы Казахского уезда начала действовать “русско-мусульманская” школа. Вскоре число таких школ в Баку достигло 10, к концу века их число стало увеличиваться в Шуше, Гяндже, Шамахе, Иреване. Еще одним и очень важным достижением в педагогической жизни стали школы с родным языком, открытые С.А. Ширвани в Шамахе, С. Велибековым, М. Наввабом в Шуше, М.Т. Сидги в Ордуаде («Ахтар»), Нахчыване, Мешади Молла Исмаилом Казимовым в Иреване. Двери новой структуры, нового типа школ сыграли важную роль в прощании Азербайджана с его педагогическим прошлым. Арабско-персидские языки, которые доминировали в длительной педагогической среде средневековья, лишили людей права на образование и родной язык на азербайджанском языке.

Рәуғи: prof. Asif Abbas oğlu Nacıyev